

of religion in society that lost the totalitarian regime. The understanding of this problem is not possible without such concepts as cultural and religious identity.

These issues have been studied in foreign science mostly in the context of cultural anthropology and psychology from different theoretical and methodological positions (from Z. Freud, E. Erikson, K. Jung, E. Durkheim, Yu. Habermas, S. Huntington, H. Taylor). The issues of perception and functioning of religion and the role of religious factor in post-Communist society were engaged in such domestic scholars as V. Elensky, M. Babiy, M. Vylk, M. Paraschevin and others.

The study of this phenomenon remains actual for us, because the role of the religious factor in today's world, that changes its forms quickly, is still open and requires further analysis. Thus, the aim of this article is to identify the characteristics and features of the perception of religion by society, in which there is a change of ideology, taking into account the ethnicity of personality, in this case is an example of post-Communist society.

Keywords: *post-Communist society, religion, cultural identity, religious factor, tradition, religious and institutional process, morals, values.*

Бондар І.О.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

ЛЮТЕРАНСЬКА РЕЛІГІЙНА ТРАДИЦІЯ ЯК ФАКТОР МОДЕРНІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ НАУКИ

У статті висвітлюється проблема впливу релігійної концепції Реформації на зміну духовних потреб європейського суспільства в XVI – XVII ст. Автор доводить, що система теологічних поглядів М. Лютера та його послідовників суттєво модернізувала процес генези європейської науки Нового часу.

Ключові слова: *духовність, ідейні засади, культура, лютеранство, модернізм релігійний, наука, протестантизм, релігія, Реформація, традиція.*

Вступ. Важливою особливістю лютеранства, з якою пов'язана прогресивна роль цієї конфесії у процесі формування і генези європейської свідомості XVI ст., є його здатність постійного перетворення у відповідності до нових духовних потреб суспільства. Саме ця особливість лютеранства, з точки зору його духовно-культурного впливу, є більш важливою, аніж наявність в ньому якихось заздалегідь визначених й обґрунтованих, нехай навіть найактуальніших для свого часу теологічних положень. Прогресивність лютеранства полягає не лише в модернізмі християнської теології, а й у його відкритості і неймовірній здатності до «внутрішньої секуляризації», тобто вмінні відкидати або переосмислювати будь-які елементи власної теології, відповідно нагальних потреб сучасності. Саме завдяки цим внутрішнім факторам лютеранство сприяє новому розумінню такої суто світської духовної сфери суспільної життєдіяльності, як наука. З огляду на тривалість дискурсу в сучасному релігієзнавстві з приводу протиставлення

релігії й науки, дослідження такого вузького аспекту, як аналіз впливу лютеранства на розвиток європейської наукової сфери, є актуальною проблемою.

Аналіз публікацій і досліджень. Традиційно в Україні проблема розвитку лютеранства цікавить незначну кількість дослідників, оскільки є релігійним віруванням незначної кількості населення, причому переважно національних меншин (німців, шведів). Розвиток цієї протестантської конфесії, починаючи з XVI ст., представлений для широкого кола читачів і науковців у нечисленних загальних історичних працях, незначній кількості полемічних творів, а також небагатьох примірниках лютеранської богословської і богослужбової літератури. Лютеранство у контексті загальноєвропейської Реформації XVI – XVII ст. досліджувалося в роботах сучасних істориків, таких як Голубкін Ю. А., Косиков В. А., Посредников В. А., Ревуненкова Н. В., Смірін М. М. та ін., а також – українських релігієзнавців, як Докаш В. І., Єленський В. Е., Любашенко В. І., Саух П. Ю., Черенков М. М., Яроцький П. Л. та ін. Попри всю фактологічну і теоретичну цінність вказаних досліджень, лютеранство сьогодні потребує подальшого вивчення. В цілому, можна констатувати, що з огляду на спроби участі України в євроінтеграційних процесах, в даний час достатньо чітко постало завдання більш глибокого й цілісного теоретичного осмислення ідейних засад лютеранства в контексті загальноєвропейської історії.

Мета статті полягає в здійсненні релігієзнавчого аналізу віросповідної концепції лютеранства у контексті його відношення до науки, як такого аспекту духовного життя суспільства, що починає набувати суттєвого значення у суспільній свідомості Європи XVI – XVII ст.

Основна частина. Теологічні дискусії XVI ст. між М. Лютером та католиками поступово приводять до того, що суспільство дедалі більш позитивно сприймає його погляди. Реформатор робить спробу зробити християнське вчення більш дієвим, намагається активно використовувати його теологічну концепцію, пристосовуючи її до світського життя. Це стає можливим завдяки тому, що лютеранська теологія інституційно не обмежує простір святості, не протиставляє святість мирському, часто надає перевагу саме світському чиннику. Тим самим, лютерівське виправдання людини «solo fide», чітке розмежування церкви і держави та, відповідно, духовного й мирського життя, сприяє спочатку новому розумінню, а в подальшому і самостійному розвитку такої, на перший погляд, суто світської сфери духовного життя, як наука.

Для розуміння відношення лютеранства до науки, вкрай важливо констатувати його своєрідну «основу» – теорію «двох істин», що стверджувала взаємну незалежність науки, з одного боку, й християнської релігії – з іншого [4, с. 111]. Лютеранство в певній мірі випередило дискусійне питання про прогрес і застій у теології. До кінця XVI ст. всезагальним ставало переконання, що нова дійсність вже не могла бути ані пояснена, ані, тим більше, санкціонована за допомогою постулатів класичної мудрості або християнських догматів, тому такий стан суспільної свідомості сприяє розвитку науки. Служба людини Богу не обмежується відтепер особливими релігійними діями, а виявляється в будь-якій формі діяльності християнина, в тому числі, й у такій особливій, що потребує значного обсягу знань, як наукова сфера. Релігійна реформація XVI ст. призвела до зародків ще більш поглибленої модернізації інших сфер суспільного буття.

Реформаторські ідеї Лютера виникають, розвиваються і стверджуються спочатку в межах Віттенберзького університету, в якому засновник протестантизму провів усе своє діяльне життя. Університет стає *alma mater* не лише лютеранства, саме в академічному середовищі виникає в подальшому більшість напрямків протестантизму. Викладачі, які здебільшого були фахівцями з богослов'я, активно сприяють процесу трансформації теологічно обумовлених знань доби середньовіччя до раціоналізованих і механістичних дослідів науки нового часу. Лютер, як реформатор церкви, звичайно, мав переважно теологічні інтереси, але в багатьох працях прямо визнавав необхідність науки, хоч цінував її лише настільки, наскільки вона могла знадобитися для богослов'я. Це, на думку Берда Ч., обумовлено тим, що він «належав до покоління, яке жило лише на початку нової науки» [1, с. 348].

Але, з іншого боку, слід визнати й величезну несумісність між вченням Реформації та тогочасною наукою, оскільки досягнення Коперника, Галілея, Ліннея, Гарвея та інших здійснили переворот у свідомості людства незалежно від богословських ідей, що, безумовно, доводить об'єктивність процесу розвитку науки. До того ж не можна забувати про хрестоматійний факт, коли Коперник М. розповів про свою теорію кільком німецьким лютеранам, а ті проінформували Лютера, його реакцією було обурення та презирство до «дурня», який суперечить Святому Писанню. Звичайно, Лютер був монахом і завжди залишався теологом, між тим як розвиток наук був культурним підйомом, що мав світський характер. Втім, богословська прогресивність лютеранства не завжди аналогічно відображалася у сфері інтелекту. Так, на думку Рассела Б., наслідки Реформації «спершу були дуже лихі, а зрештою обернулися на сприятливі. ... Знехтіть до теологічних суперечок дедалі дужче скеровувала увагу здібних людей на світську науку, зокрема математику. Це одна з причин, чому після бунту Лютера XVI ст. з погляду філософії безплідне...» [2, с. 440-441].

Реформаторському відкриттю власної самодостатності світського життя відповідала поступова втрата лютеранським церковним керівництвом функції нормативної інстанції для оцінки учених знань, тому університети змогли стати місцем наукової інституціональної критики. Перевага протестантської відкритої для критики науки по відношенню до традиційних, направлених на збереження старовинних наукових ідеалів католицьких учених уже у XVIII ст. була основою для запеклих суперечок.

Найвідоміший сподвижник Лютера – Філіп Меланхтон проводив наполегливу теоретичну й практичну роботу по культивуванню нових стимулів розвитку науки, написавши блискучі підручники з давніх мов, граматики, діалектики, риторики, психології, фізики, етики, історії. Меланхтон доводить, що релігійність не може ґрунтуватися на зневазі до науки і зазначає, що особливу увагу необхідно звернути на розвиток науки в межах університету. Вчений вважав, що держава має своїм завданням регулювання спільного життя людей у суспільстві за природними та одночасно за божественними законами, тому вона повинна піклуватися про суспільний порядок, створюючи баланс завдяки піклуванню про розвиток науки. Але навіть вплив Меланхтона не зміг завадити тому, аби нове релігійне вчення – лютеранство – залишило в тіні колишню вченість.

В протестантизмі, який є типовим конфесійним виявом християнства доби модерну, основою його віровчення виступають, з одного боку, вже не рішення

Вселенських Соборів і праці Отців Церкви, а Священне Писання – Біблія. Сформований новий погляд на світ призвів до нового розуміння місця людини в ньому. Модерн не стільки підніс людину, як приземлив її, подав як частину природного буття, господаря власної долі. Вона отримала право на пізнання світу й власне корегування свого існування в ньому. Лютеранство давало людині незалежність, самостійність, звільнення від церковного гніту, оголошувало людину та її мирське життя природною частиною оновленої християнської релігії. Людина та її земне життя підіймалося до рівня самостійних та незалежних від церкви явищ.

Лютеранський принцип «*solo scripture*» спонукав до наукового обґрунтування достовірності текстів Нового Завіту, до виникнення біблійної критики, до встановлення оригінальності мови Святого Писання, до вивчення біблійної історії та до значного збільшення знань стародавньої історії людини, не обмежених рамками біблійної хронології. З іншого ж боку, сама Біблія, перекладена національними мовами, стала об'єктом раціонального осмислення. Загальні результати вищезазначених досліджень одночасно спонукали теологію корегувати зміст і приймати нові форми, що вело до багатоманітності протестантських напрямів. Проте, можна погодитись із думкою відомого радянського дослідника протестантизму Чанишева А. М., який звинувачує реформаторів в тому, що вони з метою модернізації й адаптації теології до сучасності «підчищали догматику, сором'язливо відхрещувалися від явно безглузлого, чим переповнена Біблія, намагалися тлумачити алегорично біблійні чудеса і побудувати релігію в межах розуму» [5, с. 84].

Лютер і його прихильники обґрунтовували фундаментальну критику церковної традиції, звертаючись до первісних текстів християнства, що в лютеранській Німеччині завжди призводило до того, що окремі вчені згадували про реформаторський рух з метою протесту проти обмежень свободи дослідника. Протестантські вчені краще, ніж їхні колеги на католицьких територіях, розуміли роль науки, що була орієнтована на зміну традицій, критику, раціоналізацію та індивідуальні пошуки істини. Наукова точка зору вже не повинна була визначатися зовнішніми чи церковними авторитетами, вона мала відповідати народженим у суперечці між вченими поглядам про авторитет тогочасного рівня пізнання. Наука, як автономна галузь культури, звільняється від існуючої до цього часу єдності з релігією і стверджується самостійно. Починаючи з середини XVII ст. установлені метафізичні тлумачення науки було замінено на наукові концепції, які більш були орієнтовані на окремі, конкретні та одиничні дослідження. Протестантські теологи активно намагалися пристосуватися до нової науки. Наприклад, коли стала відомою еволюційна теорія Дарвіна, було модернізовано християнську догму про створення світу Богом – еволюція видів пояснювалася постійно триваючим у часі способом творіння. Виходить, що види живої природи Бог створив не як дещо назавжди дане й незмінне, а що це постійно здійснюваний творчий акт.

Писання є для лютеранської теології основоположною передумовою, джерелом істини, її гарантом без внутрішніх протиріч і екіпотенціальним слову Бога. Результати вивчення Біблії надихають вчених до ґрунтовних філологічних досліджень [1, с. 321-346]. Передусім біблійну історію було приведено у зв'язок з загальною історією людського розвитку. Виникла наука біблійної критики, встановлений правильний текст Нового Завіту, більш точна філологія дала нові відомості про мову оригінального

Святого Писання, знову вивчена біблійна історія. Численні приклади, приведені Бердом Ч., надають йому підстав зробити висновок про те що «реформація була проявом на релігійному ґрунті того великого пробудження духовного життя в Європі, яке в своїй першій фазі відомо під назвою пробудження наук» [1, с. 355].

Після того, як філологічна частина завдань була успішно виконана, коли всі освічені люди вже могли читати в оригіналі класичних авторів, писати грецькою і латиною, залишалася праця над відтворенням життя давніх людей: виникла необхідність вивчити і зрозуміти закони, релігію, військовий побут, розваги та, зрештою, написати їхню історію та привести до порядку хронологію. Кардинально змінився підхід до первісної історії, оскільки з'явилося розуміння того, що давні історики, які повідомляли про початки роду людського, не були свідками описаних ними подій, а тому їхні свідчення не можуть сприйматися як цілком достовірні. Історія людини на землі більше не обмежувалася рамками біблійної хронології, а біблійні події було органічно введено у контекст органічного зв'язку із загальною історією людського розвитку. Ступінь істинності фактів визначався рівнем достовірності і цінності документів. Тому було визнано вимислом факти зафіксовані в сагах і поезіях, оскільки їхній зміст здебільшого обумовлений або національними й патріотичними почуттями, або бажанням аристократичних родів героїзувати і міфологізувати минуле власних предків. Але одночасно слід відмітити, що часто нова наука до минулого звертається лише в разі його співзвучності дійсному, тобто має прогностичну цінність. Ця робота інтенсивно продовжувалася у XVIII та XIX ст., породивши проблему визначення міри достовірності історичного факту, що містилася відтепер переважно в речових або писемних джерелах і документах.

Історична і літературна критика об'єднувались, коли виникала необхідність розшифрування і прочитання написів, а також визначення їхньої хронології, що давало можливість впевнено використовувати пам'ятки переказів та давньої ерудиції, значно збільшуючи знання про історію стародавності. Найвизначнішим прикладом цієї ситуації стало винайдення і розшифрування Розетського каменя Ж. Шампольоном.

Вже в другій половині XVI ст. та остаточно в XVII ст. змінюється відношення до науки, що сприймається як істина із авторитетних джерел, прагнення людини до пізнання поступово звертається до безпосередньої дійсності речей, до природи, тому й виникає експеримент та раціональна теорія Нового часу, а звернення до античної спадщини веде до бурхливого розвитку гуманістичної критики. XVII ст. стало першим століттям сучасної науки, оскільки в цей час вона починає базуватися на досвіді, що призводить до здійснення найважливіших зрушень, перш за все, в умовах людського існування. Продовжуючи думку Ревуненкової Н. В. про те, що саме «в ідейних конфліктах Реформації намітилися контури майбутніх битв просвітителів з церквою» [3, с. 194], ми можемо стверджувати, що релігійний модерн знаходить свої чітко визначені принципи в часи Просвітництва, коли можливість вільного вивчення біблійних текстів визначає домінування ідеї раціоцентризму, а віра в автономний розум, призводить до виникнення науково-технічного суспільства.

Історіографія епохи Просвітництва надає численні підтвердження того, що перевага протестантів у наукових елітах була величезною. Публіцистика епохи Просвітництва, її яскравий представник Г. Лессинг, культурно-історичні дослідження

німецького суспільства XIX і XX ст. дають численні підтвердження того, що католики в науковій сфері були представлені значно менше порівняно з протестантами, а це свідчить про те, що релігійна віра обумовлює наявність певного пафосу популяризації науки. Протестантські представники епохи Просвітництва пояснювали популяризацію науки саме особливими заслугами «протестантського духу» [6].

Загальні результати вищезазначених досліджень одночасно спонукали теологію приймати нові форми й корегувати зміст, що вело до багатоманітності протестантських напрямів та модернізації філософсько-теологічної концепції безпосередньо лютеранства. Завдяки таким далекосяжним вторинним результатам, лютеранство стає одночасно суб'єктом і об'єктом перетворюючого процесу, що найрізноманітнішим чином пов'язано зі змістом духовно-культурної парадигми сучасного світу. Висока оцінка лютеранством наукового потенціалу сприяє тому, що взагалі наука стає визначальною характеристикою суспільного розвитку не лише Німеччини, а й інших протестантських країн Європи. Тенденції до зближення євангелічного християнства з науковим розвитком, передусім у Німеччині, мають довгу традицію. Так у Німеччині лютеранство висунуло значну кількість видатних філософів і вчених, таким чином, імідж протестантського походження сучасної науки знайшов своє символічне вираження.

Висновки. Підводячи підсумки, слід зазначити, що релігія не є антитезою або антиподом для науки, а генеза християнського віросповідання нерозривно пов'язана з науково-технічним прогресом. Аналіз вищезазначеної взаємодії на прикладі впливу релігійних поглядів Мартіна Лютера та його послідовників на процес загальноєвропейського наукового розвитку показує, що: по-перше, лютеранство стає одночасно суб'єктом і об'єктом перетворюючого процесу в духовній сфері XVI ст.; по-друге, звільнившись з-під опіки церковних інститутів, віруючий-протестант отримав внутрішню впевненість у доцільності критики не лише церковних догматів, а й деяких сталих положень світської традиції; по-третє, протестантська раціоналізація способу життя, професійної, матеріальної та побутової сфери приводить до індивідуальних пошуків істини та розуміння ролі науки, орієнтованої на зміну традиції; по-четверте, сформований лютеранством новий погляд на світ та людину привів до отримання нею права на пізнання світу й власне корегування свого існування в ньому, що спонукало до активізації пізнавального, інтелектуального та наукового процесу; по-п'яте, лютеранська реформація, як один з аспектів формування новоевропейської культурної парадигми, вплинула на утвердження раціоналістичного світобачення в XVI – XVII ст., що стало міцним фундаментом для світоглядної та наукової еволюції, що триває й до сьогодні.

Література:

1. *Бэрд Ч.* Реформация XVI в. в её отношении к новому мышлению и знанию / Бэрд Ч.; [пер. Е.А. Звягинцева / под ред. Н.И. Кареева]. – СПб.: Издание О.Н. Поповой, Типография Гершуна. Офицерская, 10, 1897. – 362 с. – (Культурно-историческая библиотека).
2. *Рассел Б.* Історія західної філософії / Бертран Рассел ; [пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Тарашука]. – К.: Основи, 1995. – 759 с.
3. *Ревуненкова Н. В.* Ренесансное свободомыслие и идеология Реформации / Наталья Владимировна Ревуненкова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 205 с.
4. *Соловьёв Э. Ю.* Непобеждённый еретик: Мартин Лютер и его время / Эрих Юрьевич Соловьёв. – М.: Молодая гвардия, 1994. – 288 с.

5. Чаньшев А. И. Протестантизм / Арсений Николаевич Чаньшев – М.: Наука, 1969. – 216 с.
6. Francois E. Die unsichtbare Grenze. Protestanten und Katholiken in Augsburg 1648-1806. / Etienne Francois. – Sigmaringen, 1991. – 148 s.

A n n o t a t i o n

Irina Bondar «Lutheran Religious Tradition as a Factor in the Modernization of European Science». In this article the problem of influence of religious conception of Reformation on the change of spiritual needs of European society in XVI – XVII of centuries is investigated. Author proves that the system of theology views of M. Luthers and his followers substantially modernized the process of genesis of European science of New Time.

Keywords: spirituality, ideological principles, culture, Lutheranism, modernism religious, science, Protestantism, religion, Reformation, tradition.

Ангелова А.О.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ДУХОВНО-ФІЗИЧНА КОНЦЕПЦІЯ СТАРОСТІ В ІДЕЙНІЙ СПАДЩИНІ МОШЕ БЕН МАЙМОНА

В публікації розглянуто створену іудейським філософом Моше бен Маймоном концепцію старості, викладено зміст провідних розмислів Рамбама щодо духовного життя старіючої людини, а також пов'язаних з цим проблем здорового довголіття та смерті, виявлено специфіку проголошеного мислителем принципу духовно-тілесної цілісності та чистоти, з'ясовано значення філософської спадщини Маймоніда для сучасної геронтософії.

Ключові слова: геронтософія, іудаїзм, старіння.

Постановка проблеми. Ідейні надбання Моше бен Маймона (1135 (1138?) – 1204), видатного філософа-раціоналіста, ученого та лікаря XII століття, є видатним явищем єврейської філософії та теології. Гармонійне поєднання в філософсько-релігійній системі мислителя досягнень античної, арабської, іудейської та західної культури призвело до світової популярності ідей Рамбама, які й донині не втрачають своєї актуальності.

Полеміка навколо ідейного доробку Маймоніда набувала часом дуже гострого, навіть репресивного характеру. Сміливі тлумачення Маймоніда сутності Бога та його атрибутів, концепцій створення світу, майбутнього приходу месії, людського знання викликали сильну протидію з боку ортодоксальних рабинів та католицької церкви. Його звинувачували у відході від основ віри та замаху на авторитет Талмуда. Це призвело до того, що супротивники Рамбама звернулись до інквізиції з ініціативою спалення творів філософа як єретичних (XIII ст.). Проте намагання применшити авторитет Маймоніда не призвело до бажаних результатів, його вчення й донині є однією з фундаментальних основ класичної єврейської філософії.